

ФІЛОСОФІЯ Ф. НІЦШЕ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Німецький мислитель Фрідріх Ніцше (1844-1900) своєю «філософією життя» фактично заклав основи філософсько-мистецького дискурсу модерності, для якого були ворожі будь-які прояви механістичного сприйняття дійсності, що породжували надію, віру в цінності та поступ. Ніцшеанство у своїй основі передбачало прокладення цілковито нових шляхів людського розвитку. Саме тому, на думку дослідників ніцшеанських ідей у творчості українських письменників початку ХХ ст., які звертають погляди на Ф. Ніцше як на зачинателя загальноєвропейської модерністської традиції, німецький філософ приваблював різних за своїми соціальними вподобаннями, темпераментом і талантом українських письменників, що ставили перед собою завдання віднайти альтернативний народницькому шлях розвитку української культури.

Для літературознавців філософська спадщина німецького мислителя має інтерес з точки зору його намагань утвердити індивідуалізм як нову модель культурної ідентичності людини початку ХХ ст., оскільки саме теорія Ніцше призвела до появи в художній літературі певного типу героя - сильної особистості, індивідуаліста, «надлюдини».

На початку ХХ ст. яскраво простежуються впливи німецького філософа Ф. Ніцше на українську літературу (зокрема це проза О. Кобилянської, творчість Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Винниченка та ін.) та літературну критику («Українська хата» (М. Євшан, А. Товкачевський, М. Сріблянський та ін.)).

Німецький філософ Ф. Ніцше мав значний вплив на буковинську письменницю О. Кобилянську. О. Кобилянська виявляла певний інтерес до думок Ніцше, вживаючи окремі його афоризми і розкриваючи ними ті чи інші риси характеру своїх персонажів.

Модний на той час серед німецьких авторів Фрідріх Ніцше дуже зацікавив О. Кобилянську. Ніцшева особлива філософія та місце, яке він відводив у ній жінці, викликала широку дискусію ще за життя німецького філософа, і особливо у ХХ столітті, яке німецький філософ хронологічно відкрив своєю смертю у 1900 році. В одному з листів Кобилянська говорить, що має в себе «Unzeitgemässe Betrachtungen» («Несвоєчасні роздуми») Ніцше, і багато чекає, особливо від першої частини, де йдеться про літературу

Але Кобилянська не лише чула про Ніцше, цікавилася його творами, переймалася його парадоксальними афоризмами - вона, так само як Ніцше, розвивалася в колі впливу німецького романтизму та ідеалізму, тому їй була близькою виховно-моделююча концепція культури і людського життя, що її розгорнув німецький філософ.

У письменника можна запозичити ідеї, техніку, сюжет, стилістичні манери, поодинокі фрази; у філософа - переважно ідеї. Окрім ідей Ніцше, які використовує Кобилянська у своїх творах, в обох авторів є деяка життєва схожість, у їхньому житті багато не зовнішніх фактів, а внутрішніх переживань.

Найоригінальнішим поняттям філософії Ф. Ніцше є «надлюдина». Ідея надлюдини - це центральний пункт філософії Ніцше. У ній, як у фокусі, концентруються всі моральні ідеї філософа. Своє вчення про надлюдину Ніцше викладає, головним чином, у творі «Also sprach Zarathustra» («Так говорив Заратустра»). Тут, у промовах Заратустри, проповідника і вчителя, Ніцше розкриває сутність цього вчення, а в особі самого Заратустри намагається дати конкретний зразок особистості надлюдського типу. Він стверджує, що надлюдина повинна бути метою і смыслом для кожної людини. У людині цінним є тільки те, що служить наближенню, ствердженню надлюдини. Вчення Ніцше про надлюдину ґрунтується на припущеннях, що цінність життя є єдиною та безумовною цінністю, сильна людина - природжений аристократ, який є абсолютно вільним і не зв'язує себе ніякими морально-правовими нормами. Тобто «надлюдина» робить те, що вона хоче робити, а не те, що вона повинна: «І не забудьте про ноги! Підносьте, меткі танцюристи, ще й ноги, а найкраще - ставайте на голову!» [12; 303]. Вона має покладатися на власний розум і власні зусилля, а інші не мають їй заважати: «Коли хочете піднятися вгору, покладайтеся на власні ноги! Не дозволяйте себе нести, не сідайте на чужі плечі й голови» [12; 303]. У Ф. Ніцше теорія вищої людини є критикою, що розкриває найглибшу чи найнебезпечнішу містифікацію гуманізму. Вища людина повинна вести людство до досконалості, до повної її здійсненності. Вона повинна відновити в силі всі якості людини, подолати її відчуженість, здійснити ідеал цілісної людини, поставити її на місце Бога, перетворити в таку силу, яка стверджує і самоутверджується.

На українському ґрунті саме О. Кобилянська втілювала ідею надлюдини у своїх творах. Це можна простежити у багатьох творах письменниці, але найбільше у таких як «Царівна», «Людина», «Valse melancolique», «Природа», «За ситуаціями». Тож подивимося, що взяла О. Кобилянська як авторка «Царівни» від автора «Заратустри».

Досліджуючи повість дійшли висновку, що:

1. Вже на початку повісті «Царівна» підтверджується думка про незаперечний вплив ідей Ніцше на творчість О. Кобилянської. В образі Наталки Верковичівни Кобилянська психологічно обґрунтовано створила образ людини, яка зазнаючи болючих розчарувань, страждаючи від несприятливих обставин не занепадає духом, а вірить у високе своє призначення, прагне до якнайширшого вияву власних багатих духовних сил, висловлює сміливі, як на той час, думки про призначення та обов'язок людини, зокрема жінки. Так, як про це писав Ніцше;
2. Німецький філософ у своїй роботі «Так казав Заратустра» пояснює ідею «надлюдини» через засудження сучасної людини, людини декадансу. Українська письменниця наслідує його через репліки Марка та Оксани, де висловлює слабкі сторони сучасної людини (особливо в опозиції «сильні жінки - слабкі чоловіки»);
3. О. Кобилянська витворює ціле мереживо інтертекстуальних покликань на рівні прямого цитування та алюзій до філософського дискурсу Ніцше, пов'язаного з ідеєю «надлюдини»;
4. Кандидатів на звання «надлюдини» ми впізнаємо за характеристиками людини самодостатньої, сильної, незалежної, для якої не існує правил, за якими вона повинна жити. Такі характеристики і дає автор «Заратустри» надлюдині;
5. Наталка Верковичівна, головна героїня повісті, почувається самотньою. Саме самотність допомагає їй розібратися у своїх цілях, бажаннях та почуттях. А самотність - це батьківщина Заратустри: «Втікай друже мій у самотність! ...де закінчується самотність там починається торговище» [14; 339].

Ідея «надлюдини» Ф. Ніцше вплинула не тільки на тематику творів української письменниці, саме вона допомагає створити письменниці новий тип героя, а саме - жінки. Завдяки німецькому філософу вона намагається переосмислити образ жінки, кардинально змінити його стереотип.

Здавалося, що це не можливо, бо сам філософ не підтримував і не щадив жіночої сторони ніколи. Стверджуючи, що занадто довго в жінці були заховані раб і тиран, Ніцше фактично спричинився до різного роду інверсій колізії влади і підпорядкування: жінки - це нібито «юрба» для «вищих людей». Але письменниця, просто закриваючи на цей факт очі, створює та обстоює образ «нової жінки» - людини, яка сильна характером, позбавлена романтичної імперсональності та спроможна на одинокий виклик суспільству. Саме цих рис бракувало жіночим образам та характерам у чоловічій народницькій літературі. Вона міняє місцями традиційно чоловічі й жіночі ролі, інтерпретуючи в повісті виразно мізогіністську ніцшеанську філософію - у ролі

“надлюдини”, під якою Ніцше, безумовно, мислив чоловіка, відобразила тип жінки - Наталки Верковичівни.

Наталка - молода дівчина, сирота, що живе в родині маминого брата, гімназійного професора Івановича. Його дружина і старші діти ставляться до Наталки зневажливо та глумливо. Власних дітей виховують так, щоб не обтяжували себе жодними романтичними ідеалами: Мужчина - то «все», а жінка - то «нічо». Тільки Наталка, яка завжди багато читає, протилежно вирізняється від тітки та кузени Лени. Вона виплекала в душі власні ідеали. Дівчину, ідеалом якої є вільна й розумна особистість, родичі намагаються насильно видати заміж за старого Лордена.

Моральні якості героїні, гострий розум та естетичні вподобання, а також прагнення бути корисною суспільству вирізняють її серед інших жінок й викликають осудження та насмішки останніх. Наталка досягла своєї мети - дочекалася «полудня», вона стала «царівною» своєї долі й поряд з нею чоловік, справжній друг, який гордиться успіхами дружини і підтримує її.

Крім Наталки, головними героями «Царівни» Кобилянської є також два чоловіки. Перший з них - Василь Орядин - напівукраїнець-напівциган, пристрасний, зрадливий, підвладний «буденщині» чоловічий тип. Інший - Іван Марко - хорват, «вищий чоловік», за Ніцше - «аристократ духу». Кінцева місія такого «вищого» чоловіка у повісті виявляється у тому, щоб бути «чоловіком царівни».

У повісті «Царівна» надлюдиною мав бути і Орядин, який спочатку мав такі якості, які давали на те підстави. Його «високі» думки спочатку вражають, адже саме вони є ідеалом для надлюдини Ніцше. Його ставлення до народу, здібності, великий розум. «Я не люблю народу, значить ту грубу, необтесану, хоч і добродушну, незіпсовану ще масу, котрої не зрозуміє цілковито тонше думаючий ум; що серед тієї темної товпи чоловік освічений із своїми думками стоїть сам, мов палець» [5; 168] - саме так він говорить про простолюду. Він розуміє, що вищий і думками, і станом, але в кінці не знаходить сили відділитися від так званої «сірої маси» одружившись з полячкою.

Але Наталка вірила у нього до останнього, вірила в те, що саме він стане «новою», «сильною» людиною: «То завдайте собі праці, щоби стали таким, яким я вас уважаю: розумним чоловіком із вірою в ідеальні вимоги життя, пориваючим приміром для загалу. Нашому народові треба проводирів всюди і всюди!» [5; 168]. Саме для того, щоб запевнити Орядина, що йому треба боротися, ставати на новий шлях його життя,

вона використовує цитату Ніцше: «Чоловік зрікається великого життя, коли зрікається боротьби!» - каже десь новочасний філософ Ніцше, - відповіла я йому» [5; 169].

Наталка вірила в краще майбутнє, вірила що з'явиться та людина, яка змінить цей світ, а поки вона почне змінювати його з себе: «Я не очікую його і не йду його шукати, хоч я переконана, що він з'явиться і між нами. Не всі перестали вірити в будучність і не в усіх замерла віра в великість людської вдачі, - він надійде!... Тоді виб'є година «полудня» для нашого народу» [5; 175].

Роздуми про Орядина знову приводять її до німецького філософа, саме він їй допомагає зрозуміти, що Орядин йде не тією дорогою: «Німецький «пророк» Ф. Ніцше так питається десь в одному із своїх творів: Твоя вартість: «Чи ти правдивий? Чи лише актор? Заступник? Чи само заступлене? А вкінці ти, може, наслідуючий актор?» Ставлення до людськості: «Чи хочеш йти разом? Чи йти вперед? Чи для себе йти? Треба знати, чого хочеться і пощо». Думаючи над Орядином, задумуюся мимоволі над цими словами» [5; 176].

І ось вона опинилася на шляху тієї самої «надлюдини», в неї розвиваються саме ті риси характеру, які тому належні; одна з них - непогора: «Вже сам спогад, що, може, й я буду мусити коритися йому, ворохобило моє нутро, наповняло якоюсь горестю і упрямістю. Я не хотіла нікому коритися, ні, я й не потребувала цього чинити, а супроти нього вже зовсім ні!» [5; 191]. Вона горда та сильна: «Я підйму голову ще вище, чим ліпше трафить він у серце. Він помиляється. Я вмю горе зносити!» [5; 208]; «Неописана гордість піднімалася в мені, піднімалася і силувалася всі прочі голоси в моїм нутрі заглушити. Здавалося, підтримувала сама одна силу всієї істоти моєї і не допускала піддаватися ні жалю, ні болю» [5; 218].

Вона відчувається самотньою, причому це помічає навіть пані Марко: «Ви вирости понад буденщину і традиціональні погляди, - відповіла вона, - а дух ваш мчить вперед, тому чуєтеся в товаристві самотньою. Чим дальша висота, тим і самотніша, - чи вам це ніколи на думку не приходило?» [5; 186]. А самотність - це батьківщина Заратустри: «Втікай друже мій у самотність! ...де закінчується самотність там починається торговище» [12; 339].

Як говорилося раніше, в основному, характеристика надлюдини Ніцше дається через критику сучасної людини, людини декадансу. Саме таку характеристику можна спостерегти і в повісті - через слова доктора Марка, сина пані Марко: «Ну, воно здається так, однак чому здрибнів дух у мужчин, хоч йому подають широку науку змалку, аж до пізнього віку? Чому стає плиткий, поганий, самолюбний, задоволений із

себе так, якби досягнув уже найвищий верх досконалості і далі не потребував сягати? Чому воно так? Чому знам'я нашого часу - самолюбство і обезсилення? Чи вам не приходило інколи на думку, що в думанні людським настав застій, що воно потребує якогось, сильного порушення, щоби змінилося, віджило, але не теперішнім плитким, самолюбним життям, лиш якимсь кращим, чистішим і сильнішим! Нинішні часи, - додав по легкій задумі, - пригадують мені морську тишину, напр., під рівником. Горе кораблеві вітрильному, коли натрапить на таку нещасну пору. Ви, мабуть, не знаєте, що воно таке. Без подуву вітру жарить сонце огнем незносним і розкладає вкупі з кислородом воздушним всі органічні тіла. Вода морська починає гнити, і гидкий жовто- брунатний слиз окружає корабель довкола, як далеко засягне око. Гниль уділюється м'ясу, хлібові, солодкій воді і всім харчовим засобам, що корабель везе з собою. Та гниль переноситься помалу і на людські тіла, і нема на неї ліку на цілім світі. Спочатку міг би сильний вітер зробити цьому пагубному процесові кінець, однак пізніше не приносить і він уже пільги.» [5; 196].

Саме після цього «засудження» Марко уявляється сильним духом чоловіком, який розуміє Наталку та прагне того, що і вона. З його приїздом вона почувається щасливою: «Гарно, прегарно живеться, відколи він тут. Від його віє іншим духом, свободним, повним охоти до життя, віри в кращу будучність; я сказала би: і б'є сонцем...Не знаю, але коли прислухаюся йому, то мені здається, що те, що він говорить, я десь уже раз чула або знала сама з себе. Мені майже все знайоме, що він говорить, так мовби він був мною, лише досконалішим, з більшим довір'ям до власних сил і з більшою погордою до рабства і немочі» [5; 198]. Вона навіть у своїх думках зізналася, що він і є той «вищий чоловік»: «Доктора змірив від голови до ніг, а мене поздоровив іронічно, і, як мені здавалося, ледве що не вимовив: "Отже, вищий чоловік найшовся, гратулюю вам! "» [5; 200].

Своїми роздумами вона доходить думки, що доктор Марко набагато вище за неї, він відкрив їй новий світ, зробив її шлях до надлюдини коротшим: «Любив з нової гарної літератури деяких польських писателів, на котрих я досі не звертала більшої уваги, тому що походили з лона нації, котрої я не любила. Своєю інтелігенцією засоромив мої неприязні, майже односторонні почування, навчив мене цінити та бути і супроти ворогів об'єктивною і справедливою. Через його порозуміла я справдішній аристократизм душі, той аристократизм, про котрого розписувавсь так загадочно, а зараз так сильно і пориваюче новочасний філософ Ніцше. Навчилася ясного світогляду, котрий показував мені не одну, досі майже

зовсім неясну, незамітну для мене річ у новім світлі. Однак попри все те скріпило його єство також мою сильно пригноблену душу і самосвідомість, потрясло наново моєю гордістю, і за це я найвдячніша йому» [5; 216].

Ф. Ніцше надихав Наталку новими ідеями. Іноді здається, що вона живе саме його думками, він відкриває їй новий шлях і, одночасно, вказує як правильно по ньому іти. А вона лише прислухається до нього, робить те, що веде її до гармонії зі світом і самою собою: «Рано привітало мене золоте проміння сонця, немов бажало настроїти мене на цілий день сонячно. Встаючи живо, повторювала я (немов замість молитви) одно горде речення з твору Ніцше «Also sprach Zarathustra», котре бог знає чому саме в тій хвили навинулося мені на думку: «Was von Weibsbild ist, was von Knechtsart stammt, und sonderlich der Pöbelmischmasch — das will nur Herr werden alles Menschenchicksals — o Eckel! Diese Herren überwindet mir, ihr höheren Menschen, die sind des Übermenschen größte Gefahr...» [5; 223]. Що означає: «Те, що походить від жінки або невільної людини, інакше кажучи, юрба - хоче керувати долею людства! О горе! Ви, вищі людії, переможіть мені їх, бо саме вони є найбільшою загрозою для надлюдини.».

Але для чого було йти дорогою, яку вказував Ніцше? Який результат це мало принести? В кінці повісті, розчарована життям та оточенням, вона хоче «відійти» з того шляху, хоче покінчити життя самогубством: «А їй «полудне»? Було, може, тоді, коли пенсові і жовті рожі були такі гарні, а вона в сонячній сьйві мріяла про красу і велич і про «вищих» людей; коли їй серце було переповнене світлом і надією на якусь будучність, як та оточуюча її тоді миготяча зелень города і ніжна зелень буковинських гір? Ах, чому не була її праця такою, якої вона собі бажала з цілої душі! І так спіла, доспівала в ній думка "відійти"» [5; 298].

Та чи здатна на таке людина, проповідником і наставником для якої є сам Ніцше? Ні! Звісно ні! «Один день, одне свято з Заратустрою навчили мене любити світ. Оце й було життям, - скажу я смерті. - Гаразд! Житиму знову! Друзі мої, що ви на це скажете? Чи не хочете ви, як і я, сказати смерті: "Оце і було життям? В ім'я Заратустри, гаразд! Живімо знову! "» [5; 330]. Вона перемогла, перемогла саму себе! Чи знатна на таке людина, слабка духом? Вона точно знає, що має бути щасливою, бо «вищі люди завжди перемагають», а вона буде далі продовжувати свій шлях: «Рано зійшло сонце велично, пророчо і цілою пишнотою, цілим багатством свого блиску цілувало її. Але не мертву...«Буду жити, - думала вже сотний раз, - і йти тою самою дорогою, що досі. Це неможливо, щоб я не побідила, або щоб надо мною панувало що інше, як сама краса

життя». І, усміхнувшись перший раз по тім важкім німім бою якимсь розкішним усміхом, прошептала: - Я ж царівна!..» [5; 298].

Наталка далі продовжує жити, жити для того, щоб досягнути «полудне». Саме такий термін як «полудне» Ніцше використовує у своєму творі «Так казав Заратустра». Так він людське життя порівнює з порами дня: «людина — це міст, а не мета, що вона щасливо тішиться своїм полуднем і вечором як шляхом до нових світанків»; бажанням: «Це мій ранок займається, мій день: вставай, вставай, великий полудню!» [12; 341] - так закінчуються промови Заратустри. Саме це порівняння і використовує Кобилянська в своїй повісті. Не тільки промови Заратустри закінчуються полуднем, але й історія Наталки: «- Вуєчку, - обізвалася по якійсь хвилині, - в мене настало «полудне». Воно настане і для нашого народу, не правда ж? Я вірю в це, як вірю в силу волі, і я несказанно горда за тих, що ступили на дорогу, котра веде до сього полудня, а удари ворогів чи недолі зносять з усміхом на устах. В їх руках спочиває будучність народу, а їх самих жде безсмертність. Це гарна і горда нагорода» [5; 301]. Так, нарешті, вона щаслива, одружившись з Марко, який не зрікся її ідеалів, який підтримував у її досягненнях і мріях, розумів її як ніхто інший. Та чи шукала вона того щастя? Чи робила все так, як їй того хотілось? Ні, вона шукала своєї справи, роботи собі, — саме так, як те робив Заратустра: «Мое страждання й моє співчуття - ну то й що! Хіба я прагну щастя! Я шукаю собі роботи, своєї справи!» [12; 341].

Судячи з твору української письменниці, можна стверджувати, що її погляди формувалися під впливом ідеї «надлюдини» автора «Заратустри», який, в свою чергу, допоміг письменниці створити образ нової жінки в українській літературі: Ользі Кобилянській вдалося відкрити для загалу жіночу реальність, яка не вписувалась у традиційне патріархальне уявлення. Вона асимілювала феміністичну ідею через власну творчість у літературний процес, що модернізувався під впливом ніцшеанської філософії. Участь письменниці у феміністичному дискурсі сприяла творенню нового образу жінки інтелектуальної, самодостатньої особистості. Беручи до уваги німецького філософа, авторка змогла досконало витлумачити ідею фемінізму у своїй творчості.

Отже, можна зробити висновок, що в основу творів Кобилянської та її нової героїні були покладені великі думки, ідеї та філософія Ф. Ніцше. І саме німецький пророк став підґрунтям для українського фемінізму у творах О. Кобилянської.

Список використаної літератури та джерел

1. Гундорова Т. І. Ольга Кобилянська contra Ніцше, або народження жінки з духу природи // Гендер і культура: зб. ст. / упор. В. Агеєва, С. Оксамитна. – К.: Факт, 2001. – С. 34-35.
2. Гундорова Т. І. *Femina Melancholica*: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. – К., 2002. – 272 с.
3. Гусев Д. А. Краткая история философии / Д. А. Гусев. – СПб.: НЦ ЭНАС, 2003. – 60 с.
4. Жаворонкова А. С. Идея сверхчеловека у Ф. Ницше // Шпаргалка по философии / А. С. Жаворонкова. – М.: Аллель, 2009. – С. 39.
5. Зворушене серце: Твори Ольги Кобилянської: навч. посіб. у 2 кн. / Упоряд. Чічановського А. А. – К.: Грамота, 2003. – 463 с.
6. Знаменский С. П. «Сверхчеловек» Ницше // Ницше: Pro et contra: антология / сост. Ю. В. Синеокая. СПб.: Изд-во Рус. христиан. гуманитар. ин-та, 2001. – С. 904-945.
7. Карповець М. В. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Сер. : Філософія. // Антропология текстів Ольги Кобилянської: "сліди" ніцшеанської надлюдности / М. В. Карповець [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2011_8_8.
8. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Олександр Борисович Киричок – Полтава: РВВ ПДАА, 2010. – С. 374-381.
9. Лузан А. О. Вступ до філософії: навч. посіб. для ВНЗ / А. О. Лузан. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 136 с.
10. Лютий Т. В. Українське ніцшеанство // Наукові записки НаУКМА / Т. В. Лютий. – К.: Вид. центр НаУКМА, 2011. – С. 60-66.
11. Ніцшеанські ідеї у контексті прози Лесі Українки (оповідання «Над морем») / Проблеми сучасного літературознавства : зб. наук. пр. Вип. 20 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2015. – С. 122-128.
12. Ніцше Ф. В. Жадання влади / Ф. Ніцше; [пер. з нім. А. Онишко, П. Тарашук]. – К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2003. – 437 с.
13. Ольга Кобилянська в критиці та спогадах / Упоряд. Погребенника Ф. П. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 148 с.

14. Павличко С. Д. Рецепція Ольги Кобилянської й конфлікт культури зблизька // Дискурс модернізму в українській літературі / С. Д. Павличко. – К. : Либідь, 1997. – С. 65-94.
15. Сілаєва Т. О. Філософія. Курс лекцій: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / Сілаєва Т. О. – Тернопіль : Астон, 2003. – 216 с.